

В'ячеслав Липинський

Україна на переломі. 1657—1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті *

Подібно, як Прокіп Верещака, не покине вже Україну по смерті Адама Киселя і другий видатний помічник воеводи, частий посередник між ним і гетьманом, чернець Гоцького монастиря от. Петроній Ласко — людина розумна і освічена зі значного волинського шляхетського роду Ласків-Чернчицьких. Лишиться вже при Війську Запорозьким і брат писаря генерального Костянтин Виговський, якого перед тим ми так само в оточенні воеводи Киселя бачили. Переходить у тім самім часі до Війська Запорозького значний шляхтич Семен Богушевич, якому за кару в р. 1653 король польський маєток на Київщині — Кердани — конфіскує. Але позаяк Кердани, як і ціла Київщина, від влади королівської фактично вже в тім часі не залежать, то Богушевич своїм маєтком володіє під охороною Війська Запорозького так само, як своїм селом Устя Бершаді володіє знов Іван Бірецький, як у своїх Мазепинцях знов живе підчаший ** чернігівський Степан Мазепина-Колединський зі своєю дружиною Марією з Мокієвських і двома синами: Адамом, що в Війську Запорозьким займає уряд *** отамана білоцерківського, і маленьким Іваном, в якому ще тоді ніхто будучого гетьмана не підозріває. До своїх маєтків на Чернігівщині вернувся потомок московських емігрантів, шляхтич Речі Посполитої, ловчий новгород-сіверський Борис Грязний, відомий вже перед повстанням своєю активною участю в українських національно-релігійних справах. В своїй Шандарівці знов хазяює, як і перед повстанням, син завзятого ревнителя благочестя Артема, молодий Остап Федкевич, займаючи одночасно уряд «підписка» в канцелярії Війська Запорозького; — в Демидові по смерті батька Михайла приводять в порядок хазяйство молоді Василь і Кирило Іскрицькі, а старий Микола Дзік — перед повстанням поборця воеводства брацлавського — тепер, повернувши на Україну, бере в оренду великі добра кн. Корецького і хазяює в них сам тоді, коли старший син його Петро служить у Війську Запорозькому як полковник хвастівський, а молодший Михайло Мелетій — пізніший ігумен братського монастиря і ректор Могилянської академії — тепер у цій академії готується до своєї духовної й наукової кар'єри...

Отак наново розпочати хазяйство в маєтках, що від початку повстання пустою стояли, повертаюча на Україну шляхта має змогу між іншим і тому, що вже розпочалось наново хазяйство і економічне життя в маєтках, які до реєстрового козацтва або до покозаченої шляхти належать. Московський гонець Федір Зиков, їдучи в Польщу через Україну, ногує в своїх записках, що в Чигирині гетьмана він не застав «а былъ онъ въ своей маєтности — на хуторе отъ Чигирина пять верстъ». По прикладу гетьмана часто заглядає до свого родового Товстолісу на Київщині полковник миргородський Григорій Лесницький; до своєї Неширівки — полковник київський Антон Жданович; до своїх Зарудинець — суддя генеральний Самійло Богданович-Зарудний. Братанич гетьмана Павло Янович Хмельницький — пізніший полковник київський — дістає надання гетьманське не тільки на «двір у Києві», а й на села: Берків, Богаївку, Борщагівку, в якіх він, розуміється, зараз же заводить хазяйство. Так само дістав від гетьмана маєтки (Великий Брусилів і ін.) тодішній полковник чернігівський, пізніше — паволоцький, Іван Абрамович, під призвищем Поповича біль-

* Закінчення. Поч. див.: № 2, 4.— 1992 р.

** Службова особа гетьманської адміністрації.

*** Тобто — «займає посаду».

ше знаний. В своїй Іляшівці на Брацлавщині хазяює сотник тимонівський полку брацлавського Михайло Махаринський. Так само у своїх Мельниківцях хазяює інший сотник того ж брацлавського полку Степан Байбуза; в Петранах — Ярема Петрановський — пізніше полковник чигиринський і найвидатніший військовий помічник гетьмана Дорошенка; в Дубровинці — суддя полковий кальницький Філон Немира; врешті, в численних своїх маєтках — в містечку Клебані і в селах: Холодівці, Захаріяшівці, Кришинцях і Мервинцях — так само хазяює заможний полковник брацлавський Михайло Зеленський (деякі польські історичні джерела звать його Зеленецький) і т. д., і т. д..

Ця давно вже від самого початку повстання покозачена шляхта тепер високі уряди у Війську Запорозьким займає, своїми маєтками спокійно по-новому вже праву козацькому, а не по старому праву Речі Посполитої володіє, і вона, власне, служить головним посередником між Війском Запорозьким і своїми, повертаючими тепер на Україну, ще не покозаченими братами, родичами, сусідами, знайомими. З такою її посередницькою роллю рахується навіть уряд московський, який, наприклад, вищезгаданому Михайлові Махаринському — значному шляхтичу по походженню — видає під час його побуту в Москві в р. 1654 (по заключенню Переяславської умови) універсал до шляхти «підгірської (галицької), брацлавської, волинської, подільської, до Арсенія Желиборського — єпископа львівського — і Антона Винницького — єпископа перемишльського» з закликом, щоби вони всі до війни з Польщею в оборону віри православної готовились і... своїх послів до царя присилали... Розуміється, використання такого роду універсалів робилось тільки з відома і за наказом гетьмана. Він же за свого панування Москві втручались до внутрішніх справ українських не дозволяв, тим більше, коли під покришкою спільної віри православної проводилось розбивання української нації і шукання серед неї таких сторонників, які б, свою владу гетьманську обійшовши, безпосередньо до влади царської зверталися.

Другим таким посередником між новим українським державним ладом Війська Запорозького і повертаючою шляхтою служить — як було вже вище згадано — духовенство православне. Воно рекрутується з різнорідних верств української нації: зі шляхти, з міщанства, з селянства, і при тодішній повазі, якою користується ще не зденационалізована Москвою і Петербургом українська церква православна, воно грає роль культурного цементу, воно наново в'яже розпорошені, різними чужими впливами покалічені й культурно собі далекі частини української нації. Може, завдяки впливові свого брата Феофана, архімандрита овруцького монастиря, пристав зразу до козацького повстання один з найкращих, найчесніших і найбільш завзятих його провідників Іван Креховецький — зразу писар полковий корсунський, потім — наказний полковник ніжинський, полковник корсунський і, врешті, суддя генеральний, а перед повстанням оборця жидачівський, поручник польської танцирної хоругви і властитель села Креховець у землі Галицькій. Належав він, здавалось, до зовсім уже спольщеної і, як багато інших, для рідної нації страченої шляхти, тим паче, що був оженений з Анною Цемержинською, а по її смерті — з Ядвігою з Ксенжополя Менжинською, отже, і родинні зв'язки лучили його з чужою і ворожою його рідній «Руси» національною стихією. Відомий проповідник і полеміст православний Григорій Мужилівський має так само в рядах повстанців рідного брата Силуяна — писаря головної військової канцелярії, згодом суддю полкового ніжинського, одного з більш видатних тогочасних дипломатів. З полковником Григором Гуляницьким — шляхтичем волинським — споріднений. Артемій Гуляницький — пресвітер луцької Афанасовської церкви. З полковником Прокопом Бережецьким споріднений протопоп київський Федір Бережецький. Софрон Жеребило-Лабунський — ігумен монастиря кирилів-

ського київського — має широкі родинні зв'язки в київських міщанських і козацьких колах. Олександр Тустановський — пресвітер церкви св. Миколи в Києві — подібно як і вищезгаданий Феофан Креховецький — виходець із землі Галицької.

Митрополит Косів усе заступається перед гетьманом за шляхту «руську», бо це ж не тільки одновірці, але й родичі й знайомі: бо ж він сам з-посеред тієї шляхти вийшов, подібно як багато інших високих достойників церкви, його сучасників: як Діонісій Балабан — єпископ перемишльський, як вищезгадані єпископи Желиборський і Винницький, як Афанасій князь з Козельська-Пузина і Йосиф Чаплич-Шпанавський — єпископи луцькі, і їх наступник на тій єпископії кн. Гедеон Четвертинський; як Гораїн — архімандрит мелецький, братанич кн. Степана Четвертинського, як Йосиф Нелюбович-Тукальський — тоді архімандрит лещинський, як Олександр Мокосій-Дениско — ієромонах печерський, потім — архімандрит Жидичинський і т. ін.

«Дворяни» вищого духовенства, теж переважно шляхта вроді вищезгаданого Павла Верещаки або Опанаса Предримирського — давнішого «слуги» митрополита Петра Могили, а тапер — сотника печерського, служать так само лучником, що в'яже кола духовні з іншими верствами української нації. Який дух панує в тих колах, у тому «містечку печерському», де сотникує вищезгаданий Опанас Предримирський, свідчить факт, що один з найбільш голосних і непримиримих провідників повстання, в думках ушавлений полковник брацлавський Данило Нечай дістав для свого полку «од київських черниць хоругов богату, шовкову, щирим «золотом гаптовану». А тодішні ігумені й черниці в цих монастирях жіночих — це ж дуже часто представниці найбільш аристократичних родин православних, як, наприклад, княгиня Курцевичева, незадовго перед повстанням померша ігуменя «монастиря паняньського Печерського»; як Атаназія зі старинного шляхетського роду Солтанів, вдова по Самійлі Юдицьким, в часи гетьманства Богдана Хмельницького — «ігуменя монастиря стариць київських печерських, храму Вознесенія Господня»; як Марія Магдалина — вдова по Степані Мазепі, мати Івана — пізнішого гетьмана, «ігуменя монастирів паняньських: печерського, київського і глухівського» і т. д., і т. д.

Гетьманові цей поворот у козацьку Україну непокозаченої шляхти йде, розуміється, на руку. Він побільшує собою верству, яка силу держави й опору влади гетьманської представляє. Не дарма ще в 1650 р. Хмельницький вимагав, щоб «та шляхта, котра хоче при своїх маєтках лишитися, зараз туди і то сама особисто на мешкання їхала і з нами тут мешкала, бо інакше доходів мати не буде».

Отже, повертаючи шляхту, гетьман радо приймає і універсали, як бачили ми вище, на охорону її осіб та її маєтків видає. Іноді навіть, коли того правні відносини вимагають, своїми наданнями їх маєткові права підтверджує і відновлює. Але політично-правне становище шляхти в козацькій Україні він зможе відповідно до своїх планів определити допіру тоді, коли влада його гетьманська зміцніє і незалежною як від польської Речі Посполитої, так і від внутрішньої української анархії стане.

Бо не входило в плани гетьманські видавати ту шляхту на винищення степовим ухоникам і зревольтованій українській «черні». Не лежало так само в його намірах з неї опору Речі Посполитої в козацькій Україні робити. І коли, власне, одне і друге ми бачимо в політиці козацькій у першій автономістичній добі повстання, то ми знаємо вже, які були для цього сильніші від волі гетьманської внутрішні й зовнішні причини. Тільки перемога над внутрішньою анархією і визволення з-під державної влади Речі Посполитої дали змогу гетьманові свої державні плани провести і в тім числі права та обов'язки верстви шляхетської в державі Українській установити. Але це стало можли-

вим тільки тоді, коли в кількалітнім процесі революції витворились і зорганізувались десятки тисяч дрібних козацьких землевласників, коли зміцнилось і «зареєструвалось» осіле «городове» Військо Запорозьке.

«За хоче хто зі шляхти з нами хліб їсти—хай Війську Запорозькому послушний буде і на Короля не брикає»,—казав гетьман в початку 1649 р., коли ще самому місце того «короля» зайняти й «самодержцем» в Україні стати йому була не сила. «Ви бідолахи, що тепер шляхтою називаєтесь,—будете боярами»,—розвиває він ту саму думку в самих початках повстання. Перетворення розбриканої, шляхетським демократизмом Речі Посполитої та її магнатською олігархією розбещеної, зледачілої й паразитарної шляхти на Україні однаково як православної, так і католицької в верству не тільки лицарсько-хліборобську, але й верству службову, від влади гетьмана Війська Запорозького вповні залежну,—ось була ідея творця козацької Української держави.

Ідея ця могла зародитися у Богдана Хмельницького під впливом абсолютистичних намірів короля Владислава IV, який для здійснення цих намірів і приборкання шляхетського «народовластия» в Речі Посполитій міг, власне, на поміч козацьку, зокрема на особисто йому знаного самого Хмельницького, рахувати. Можна в ній бачити ще абсолютистичну традицію короля Стефана Баторія, якого ім'я все з великою похвалою серед козаччини української згадувалось. Велику роль відіграв тут вплив і приклад сусідньої Московської держави, де верства «служилого дворянства», поставлена в умови залежності від самодержавної влади царської, чимраз дужчу й могутнішу державну організацію творила. Та й у самій південній Україні готовим взірцем для сформування такої лицарсько-хліборобської, але zarazом службової верстви могла служити шляхетська земельна власність ленна, з певними сталими державно-службовими обов'язками зв'язана. Врешті серед видатніших і більше далекозорих державних мужів тодішньої Речі Посполитої, між якими було багато знайомих гетьмана—обмеження «шляхетської свободи» вважалось задля врятування держави необхідним.

«Свербить, здається, комусь голова, і шапки князівської йому треба, а власне, бритви, котра б шляхту потихеньку голила та в бояри її постригала»,—так скаржився один із свободолюбивих шляхтичів на князя Януша Радзивілла. На думку іншого такого ж шляхтича—Беневського, сторонники покликання на польський престол Ракочого (до них належав між іншим той самий кн. Радзивілл і в початках повстання сам Хмельницький), «обмерзивши собі рівність, хочуть до власті абсолютистичної хилитись». Більш «мерзкою» чим для Богдана Хмельницького, Чаплинським з Суботова вигнаного, оця «рівність шляхетська» нікому бути не могла і ніхто більше від гетьмана, що повстання проти магнатсько-шляхетської Речі Посполитої підняв, до такої влади абсолютистичної, яка б, як бритва, привілеї шляхетські «поголила», не хилився.

Тай й яка б інша влада була в силі ту верству шляхетську, що привикла трясти королем і цілою Річчю Посполитою, в службу «боярську» верству перетворити? При якій іншій формі правління ті, що привикли старою польською державою правити, захотіли б новій Українській державі служити? Яка форма правління могла помирити і, врешті, усунути ті всі страшні соціальні, культурні й релігійні противенства, що за сотні літ недержавного існування в лоні самої української нації накопичились?...

«Рачиш нас В. Кн. милость питати,—писали в січні 1649 р. до кн. Корецького зі Звагля, перед тим звичайні тамошні мешканці, а тепер «полковник Війська Запорозького» Іван Донець і «сотник» Михайло Тиша, досі кушнір звягельський,—які ми козаки: реєстрові, або ні?

Того ми й самі не знаємо, бо нас Й. М. пан гетьман не реєстрував. Тільки то знаємо, що Й. М. гетьман кожного з нас за однаковим має і не відділяє нас від давніх реєстрових». Одного з показаних шляхтичів — Петра Забіла — перед повстанням королівського урядовця в Борзні, а в повстанню зразу сотника, а потім полковника борзенського — так характеризували пізніше січовики запорозькі: «Старий Забіло постарів, а на Запоріжжі ніколи не бував, сини ж його — й поготів».

Яка, отже, влада мусила стояти на чолі того нового шестидесятитисячного Війська Запорозького, що до своїх шести тисяч давніх реєстрових прилучило на основах рівності не тільки запорозьких січовиків, а й міщан з далеких від Запоріжжя північно-західних городів українських, і селян, і шляхту, що на Запоріжжі всі зроду-віку не бували. Яка влада могла вдержати в одних рамках отого Війська Запорозького і шляхту, що на запорожців звикла дивитись, як на степових своєвільників і бунтарів, а на селян, як на своїх підданих — і запорожців та селян, що на шляхту дивились, як на ненависних гнобителів і ласих на землю «ляхів», — і хазяйновите, працьовите міщанство, на поняттях магдебурзького, європейського права виховане, — і «чернь» низову, що у відношенні до міської культури і тоді гаслом «китайку драги та в онучах топтати» кермувалась. При якій формі правління могла удержатись держава, яка формувалась на території, де од віків панувала європейська цивілізація, де римське право, на основі приватної земельної власності побудоване, увійшло до обов'язуючого на тій території Литовського статуту і де б мало тепер правити побідне низове козацтво, що виховалось у примітивних громадах добичників, ловців і рибалок, з їх виборною на короткий час старшиною, примітивним судівництвом і браком поняття про приватну земельну власність. В який спосіб треба було правити Україною, щоб засимілювати й унешкодливити в ній ці різні культурні, мовні й релігійні впливи, які з Заходу через Польщу і зі Сходу через Москву та Татарію йшли і, тут зустрічаючись, готові були стати кожної хвилини до оружної поміж собою розправи.

Ось кілька Війська Запорозького полковників. Станіслав Мрозовицький, показаний від початку повстання шляхтич з воєводства руського, перед тим вихований в університетах Кракова і Падуї, паж «покойовий» королівський — увесь, розуміється, пройнятий формами західної цивілізації. Старий, вихований на Січі запорожець Федір Вишняк, що, наприклад, під час прийому польських послів у Переяславі, образившись, кидається на одного з них — ксьондза Лентовського — з булавою і кричить: «Ходи-но, попе, на двір! Научу я тебе полковників запорозьких шанувати»... Письменник, мандрівник по Європі, вільнодумний аріянин, пан, багатіший від воєводи Киселя — Юрій Немирич. Бувший підданий Киселя з лівобічного містечка Носівки, потім — полковник чернігівський Степан Подобайло, що панів ненавидить і на всякі «секти лютерські», як на антихристову віру дивиться. Абсолютно неграмотний Бурлай, прославлений своїми походами на Чорне море і сміливими підпалами Синопа. Іван Виговський — досвідчений літа серед актових книг Луцького староства. Джулай, Ганджа і Шан-гірей, для котрих Тогай-бей був не тільки братом по духу, але й найріднішим братом по крові. Примітивний і глибоко обмежений Пушкар — боярин любецький, вихований на рубежах московських п., впливом понять, по яких київський щиро православний шляхтич і також полковник Іван Нечай усе був «ляхом», підозрілим в сповіданні віри католицької, «нехристиянської». Яка влада мусила над усіма цими полковниками стояти, щоб вони не кинулись з шаблями одні на других і не розвалили державу, що їм ж власне правилась і держалась?

«У Хмельницького развились широкие планы о независимости Малороссии и деспотические мечты», — пише І. М. Каманін — заслужений український історик московської школи, пояснюючи цим фактом як причини «подозрений московского правительства в искренности и верности ему гетмана и казаков», так і причини «тяжелой душевной драмы, которая ускорила смерть Хмельницького».

Плани про державну незалежність України мусили йти у великого гетьмана поруч не тільки з «деспотичними мріями», а і з твердим і непохитним проведенням в життя принципу абсолютистичної гетьманської влади, бо тільки така влада була в стані державу Українську збудувати. І коли б вони мали прискорити смерть гетьмана, то він би мусив умерти на порозі свого панування, зразу під час київського тріумфу, бо тоді ці плани вже ясно й виразно були у нього сформувались.

Глибоке переконання про необхідність для України абсолютистичної монархічної влади було у гетьмана зараз на початку повстання. «Зичили бихмо собі самодержця господаря такого в своїй землі, яко ваша царская вельможность православный христианський царь», — пише гетьман до царя в червні 1648 р. А «єдиновладним самодержцем руським» називає він себе сам через сім місяців пізніше перед приїхавшими до нього польськими послами. В намірі збудувати незалежне від Польщі «Князівство Руське» і «монархію Руську» обвинувачує його вся сучасна Річ Посполита. З тими намірами гетьмана «стати самому королем» бореться внутрі України анархічна частина старшини з-посеред січового козацтва і тієї покозаченої шляхти, що своїх антимонархічних і республіканських норівів позбутися ще не змогла.

«Диплом на князівство Руське», виданий гетьману султаном турецьким, був під Берестечком польськими військами разом з іншими державними документами здобутий. «Славою монархів християнських» титулує Богдана Хмельницького в своїй урочистій відручній грамоті з 1650 р. султан Мухаммед IV, приймаючи цією грамотою гетьмана під свою протекцію і кафтан дорогоцінний йому, як і іншим голдуючим Порті володарям християнським, посилаючи. Титул «князя Русі» одержує він по тріумфальнім в'їзді до Києва від царгородського патріарха Паїсія, а другий царгородський патріарх Макарій в р. 1654 привозить йому чашу зі святим миром, яке він сам освятив і яке, треба думати, для коронації призначалося, бо інакше патріархові не було чого його самому святити і з собою везти. Коли ж замість сподіваної коронації мусила в найтяжчий для гетьмана рік прийти Переяславська умова, то для свого наслідника-сина буде він під кінець свого життя добиватися усіма силами благословенства на гетьманство, від патріарха московського Никона, щоб оцим благословенством, однаковим як для гетьмана, так і для царя, зрівняти українську владу гетьманську з московською владою царською. В тім самім часі король шведський запропонує гетьману титул «князя київського і чернігівського» і гетьмана Військ Запорозьких з тим, що коли Хмельницький захоче свій титул і свою владу «правом дідичним передати», то відносини між королем шведським з князем київським і гетьманом Запорозьким мають бути такі самі, як між королем польським з князем пруським і курфюрстом брандєбурзьким. Але гетьман на «голдовничу залежність» від Швеції не погодиться, ніяких вагань в справі дідичності своєї верховної влади не допустить і незабаром через нового посла шведського Лілієнкрона одержить нову пропозицію союзу, скріпленого взаємно заприсяженою «асекурацією» і опертого на загарантовання повної державної незалежності «цілої України», визнання законним наслідником гетьманського сина Юрія і забезпечення за геть-

маном Білорусі по Смоленськ з дідичним титулом князя. Своїй дружині Ганні він дасть право її власні універсали в справах культурно-релігійних видавати, право, яким тільки дружини монархів могли користуватись. І забезпечить він себе чужоземною, переважно татарською, а в другій половині свого гетьманування німецькою гвардією, бо тільки тверда як залізо влада «деспотична», тільки влада абсолютистична, яка стоїть понад всіма і супроти якої всі різні стани однакові і рівні, зможе страшні історичні нерівності українські знівелювати, державу й націю українську збудувати.

Тільки така влада змогла пристосувати козацький устрій, що впріс у степу серед промислів рибальських, скотарських і ловецьких та серед наскоків на кочовища татарські й городи турецькі, до устрою хліборобської, культурної, городової України з її складним господарством і високою європейською цивілізацією. Устрій козацький впріс у землю — так можна коротко сформулювати той глибокий, рішучий для всього нашого дальшого життя переворот, який відбувся під єдиновладним пануванням великого українського гетьмана.

Гетьман Війська Запорозького це вже не ватажок, якого вибирають перед походом на шумливій січовій раді козацькій і скидають або просто вбивають, коли той похід не вдався. Тепер — це «Землі нашої володар і начальник», якого поблагословив патріарх, якого визнала вся культурна «Русь» православна, з яким зносяться, як з рівним, сусідні монархи. Полковники, сотники й отамани — це вже не вибрані на короткий час старшини степових січових громад, які щороку переділяють поміж собою уходи, визначаючи де кожний полк, сотня, курінь мають рибу ловити й табуни випасати. Вони тепер — начальники розмежованих окремих округів і порядкують не оточуючими Січ нерозораними дніпровими луками, а правлять великими й багатими городами, густо заселеними хліборобськими краями. Їх владі підлягає не тільки нове, осіле в тих полках, хліборобське козацтво, а всі мешканці, всі стани української людності: Військо Запорозьке, духовенство, шляхта, міщанство, селянство.

Шістнадцять таких полків бачимо на Україні зараз по Зборівській умові. На правім боці Дніпра: Київський, Брацлавський, Кальницький, Уманський, Білоцерківський, Корсунський, Канівський, Черкаський (15 сотень на правім березі і 3 на лівім) і полк центральний, а разом із тим столичний — Чигиринський з 11-ю сотнями на правім і 8-ю на лівім березі. І по лівім боці Дніпра полки — Переяславський, Кропивненський, Миргородський, Полтавський, Прилуцький, Чернігівський і Ніжинський. Пізніше зі зростом людності і ускладнюванням адміністрації число полків, особливо на незруйнованім лівім боці дніпровім, зростає. Повстають полки: Торговицький, Фастівський, Лисянський, Павлоцький, Овруцький, Чорнобильський, Вінницький, Подільський, Звягольський на правім і Лубенський, Борзнянський, Іркліївський, Гадяцький, Зіньківський, Стародубовський, Новгород-Сіверський, Глухівський і інші на лівім березі Дніпра. Повстають, розуміється, нові полки і в міру поширення території козацької Української держави. Полки Могильовський, Чауський, Гомельський бачимо по прилученню до України південної Білорусі; полки Пінський, Туровський, Мозирський і козацькі полки на Волині зустрінемо по прийняттю цими північно-західними землями влади й «протекції» українського гетьмана.

Всі ці численні полковники і сотники не вибираються вже на Січі крикливою юрбою «молодців», що готується до походу «на волю» чи на море або ділить поміж собою уходи, а призначаються і змінюються вони самодержавною владою гетьманською і виключно від гетьмана, а не від влади народньої залежать. Так само від влади гетьманської залежать дорадчі та помічні органи,

що як генеральна старшина при гетьмані і яко старшина полкова й сотенна при кожному полковнику й сотнику урядують. «З черню — казали в січні 1648 р. взяті в польський полон козаки, — гетьман тепер ради не має. Чого перед тим не бувало, бо завжди чернь того домагалась, щоб з ними ж на раді бути, а тепер з самою тільки своєю старшиною раду має».

Не забуваймо при тім, що повстала та нова, залізною владою гетьманською спаяна державна організація українська на землі, в якій представники попередньої державної влади: гетьмани й воєводи Речі Посполитої, старости й урядовці королівські — стали були, вживаючи вислову козацького, «дітьми, в залізо поубираними», де під впливом ослаблення державного організму Речі Посполитої буйно розрослась анархія, де, як мовила приказка, «кожний шляхтич на своїй загороді рівний воєводи», де демократичний і республіканський устрій шляхетський з його воюючими поміж собою при допомозі шляхти магнатськими партіями, з його вічними сеймами й сеймиками, зі зведеною до нуля королівською владою глибоко вріс не тільки в усю шляхетську верству, а пройшов і у ворожу до неї степову козачину. Перетворення свободолюбивих анархістів — шляхтичів і козаків — сторонників «рівності та свобод» шляхетсько-республіканської Речі Посполитої і заступників запорозького народовластя «черні низової» — в слуг і оборонців твердого державного ладу — ось було велике діло «Богом Україні даного» гетьмана.

Держава українська була збудована тою гетьманською «самодержавною владою», котру «прежніі гетьмани привлащити собі дерзали над слухність і право і котрою були значне надвередили давнії порядки, права і вольности войсковіе» — як скаржились своїм звичаєм у 50 літ пізніше, знов по смерті Хмельницького, відроджені низові січовики, що, з під його дужої руки звільнені, цю гетьманську «владу самодержавну» повалили, а разом із нею діло державне великого гетьмана зруйнували та й занастили...

Акт Переяславської умови як символ відділення України від Польщі і її державного унезалежнення став можливим тільки тоді, коли нова державна організація осілого Війська Запорозького була вже гетьманом на Україні наладжена. Україна відпала від Польщі, як зріле яблуко, що, оставшись при яблуні, мусило б зогнити й пропасти. І в дозрілій уже до самостійного державного життя попереяславській Україні її внутрішні міжкласові відносини прибрали виразні, новою українською державною організацією окреслені форми. Ці нові форми українського життя почали були складатись задовго до вибуху великого козацького повстання. Ідеологічно зарисовувались вони в усіх перипетіях довгої попередньої українсько-польської боротьби, а процес їх реалізації і проведення в життя йшов у парі зі страшними, повними збочень і хитань змаганнями, що в першій автономістичній добі під кермуванням і проводом гетьмана Хмельницького на Україні відбувались. Тепер уже хитань і вагань у внутрішній політиці гетьманській немає. Правнодержавне становище і взаємовідносини всіх класів окреслені вже ясно й виразно...

Прийняття протекції «восточного царя» і розрив із західною Річчю Посполитою йшли в парі з узахідненням і європеїзацією козащини. Переяславська Умова прийшла тоді, коли Україна вже перейняла і у своїх власних державних формах закріпила як поняття, так і уклад західного, хліборобського, осілого життя, вироблені в попередніх віках під впливом західної європейської цивілізації. Але одночасно умова в Переяславі була союзом України з Московою, зверненим проти Польщі. Вона, захищаючи Україну перед натиском польським, одночасно відривала її від Заходу і ставила в залежність від Сходу. Забезпечити тодішню європейську цивілізацію української «Малої Русі» від знищення,

яке мусіло їй грозити з боку тодішньої азіатської цивілізації «Русі Великої» московської, а разом із тим скріпити союзом з Руссю московською відпорність Русі української супроти спольщення, яке вела за собою європеїзація Русі української,—ось було завдання будівничих Української держави—велике історичне завдання, без здійснення якого саме існування нації української було неможливе.

Опорою гетьмана для виконання того завдання служило, як уже сказано, осіле, хліборобське Військо Запорозьке. Це воно своєю силою створило українську державу в постійній боротьбі на два фронти. На одному, відбиваючи від Польщі не тільки українську землю, а й спольщені, а разом з тим найбільш культурні й найбільш європейські частини української нації і запрягаючи їх у службу Українській державі. На другому, побиваючи внутрішню анархію, яка головним чином з опозиції полукошових, нехліборобських елементів Сходу проти хліборобської цивілізації Заходу внутрі самої України повставала. Переяславська умова принесла для території козацької України деякий спокій на першому, польському фронті. Ті культурно європейські, козацько-шляхетські, міщанські й духовні верхи (під переможним впливом польської, а через Польщу західної, культури була тоді вся грамотна частина української нації), які по Переяславській умові опинились і остались на території ними ж збудованої козацької держави, були вже від антиукраїнських політично-руйнуючих польських впливів одрізані й забезпечені. Але зате союз зі східною, азіатською, ворожою європейській цивілізації Московією скріплював внутрі України співзвучні Москві такі ж азіатські і антиєвропейські українські елементи. Забезпечити від зруйнування Московією того, що в тяжкій боротьбі здобула Україна від Польщі—стає тепер найважливішою справою гетьмана. Боротьба з Польщею, яка творила вісь усієї зовнішньої і внутрішньої політики гетьманської в добі автономістичній, тепер відходить на другий план, пересувається за кордон козацької держави, стає боротьбою з неспокойним і докучливим сусідом, а не з внутрішнім руйнуючим ворогом. Натомість на план перший виступає стремління закріпити внутрі України здобутки повстання і захистити європейську форму цих здобутків як від внутрішніх руйників, так і від Москви, на піддержку якої ці внутрішні руйники українські, споріднені з Московією своєю зненавистю до європейської цивілізації, починають покладати тепер усі свої надії.

В цій новій, скомплікованій союзом з Московією, внутрішній українській боротьбі між Сходом і Заходом звертають на себе увагу головним чином два моменти. Перший—змагання до скріплення інституту приватної земельної власності, який являється в тодішніх часах підставою європеїзації України, ознакою прилучення її до економічного й культурного ладу Західної Європи. Другий—скріплення індивідуально-українського характеру цієї приватної земельної власності: характеру лицарського, аристократичного, зовсім чужого поняттям і формам московським, але zarazом характеру службового, що кардинально відрізняє за часів Богдана Хмельницького лицарство—козацтво українське—від такого ж лицарства—шляхти польської.

Інституту повної, необмеженої, діличної земельної власності козацької, якого домагається для себе в Переяславській умові Військо Запорозьке, не знає сусідня, тепер союзна, Московська держава; не знає його теж і Січовий Низ. В правно-державних поняттях Московщини, де сформований по татарських взірцях, централізований і міцний державний апарат прекрасно підійшов до примітивного комунізму московської сільської общини, вся земля належить цареві й тільки

йому. Тільки цар може землю своїм підданам у користування «жалувати» і так само може її кожної хвилини від них відбирати. Ніхто не сміє в Московщині на це суверенне право царське посягати, і тому Військо Запорозьке, знаючи ті московські порядки, заздалегідь і на всякий випадок домагається, щоб «им'яніи козацких и земель у нихъ отнимать не велѣтъ, также бы и дѣти вдовъ, послѣ козаковъ остальных, поволности имѣли, какъ дѣды и отцы ихъ». Оці «вдови» вставлені тут не випадково. Бо в поняттях московських царська земля «жалується» за службу цареві і може відбиратися тоді, коли такої служби немає. А в європейських поняттях Війська Запорозького земля, «кров'ю предків заслужена», належить лицарському козацькому родові, і ніхто її не має права від нього відібрати, навіть тоді, коли за малолітством дітей землею порядкує вдова і коли служби державної з землі тоді ніякої не дається.

Такого інституту приватної земельної власності не знає й український Січовий Низ. Але він його не знає з інших зовсім, чим у Московщині, причин. Бо Низ запорозький — це ж не скована залізною владою царською «царська земля», а найвільніша й найбільш свободолюбна республіка степових ухадників, що ненавидять усякий державний примус і всяку неволю так само, як ненавидять чуже їм і їхньому нерозораному степові вороже, осіле хліборобське життя. І тільки ця одна примітивна зненависть до європейської цивілізації плуга, на праві приватної земельної власності побудованої, зненависть, тепер міцною рукою гетьмана Хмельницького здавлена, в'яже неспокійних січовиків (поки що тільки нитками симпатії) з чужою їм, зрештою, по всіх інших проявах суспільного життя, страшною для всякої «вольниці казацкой», суворою самодержавною Москвою.

Ще більш протилежні поняття панують у Москві і в Україні щодо соціального характеру тих, хто землею користується й володіє. В тодішній Московщині вони — «служилое сословие», якому «жалується» земля за царську службу, за державний чин... І коли одна й та сама земля задержується довше в однім роді, то не тому, що цей рід має своє власне, од предків унаслідоване і неод'ємне право меча на цю землю, а тому, що він із покоління в покоління заслуговує собі на милость царську, постачає цареві й державі з покоління в покоління слуг і чиновників. В козацькій Україні, як і в Західній Європі, з лицарського родового права на землю випливають обов'язки лицарського роду супроти Землі, супроти держави. В Московщині з обов'язку дворянської служби цареві і державі впливає право дворянства до землі. З одного боку, берегти й обороняти родові, здобуті предками «права, вольності і привілеї», а з другого, — добровільно, без царського наказу, на підставі морального імперативу традиції виконувати обов'язки супроти землі, які привілей родового землеволоніння накладає, — московський боярин і дворянин не вміє, бо йому бракує самого поняття про родову земельну традицію. Така родова земельна традиція — підстава державної культури Заходу — не могла витворитись у державі Московській, бо вона вся, від верху до низу, сформувалась по взірцях, взятих від великої кочової татарської Орди.

Європейський принцип аристократичний, принцип «noblesse oblige», опертий на традиції родових прав і родових обов'язків, для Московщини зовсім чужий. Крім того, «русского дворянства, — пише в своїй «Истории русской культуры» П. Милюков, — никогда не удалось приучить к европейскому чувству военной чести, воспитавшему сословный дух европейского дворянства». Навіть Петровська європеїзація Московщини, що дала російському дворянству європейську одягу, не змогла перетворити самої суті того дворянства. В р. 1722 один з незчисленних «советник Степанов», коли його побили, так пише в своїй «жалобе»: «Я о моей персоне не говорю, только характер канцелярии

советника не допускає не токо побои, но и брани терпеть». «Персона», рід, ім'я, походження, традиція не відіграють в поняттях московського дворянства тієї домінуючої ролі, яку надає їм аристократія західноєвропейська. Тут найголовніше оцей «характер канцелярії советника», чин і ранг, службове становище в державній ієрархії, що не з землі, не з роду земельного виросла, а по образу і подобою старої татарської державної адміністрації собою землю московську зверху сильною, сцентралізованою чиновницькою системою покрила.

Зовсім не те бачимо ми в поняттях, способі розуміння себе і своєї соціальної ролі у нашого Війська Запорозького. «Це ж племя славного народу руського з насіння Яфетового, котре державу Грецьку морем і суходолом воювало. Це з того, покоління війська, що за Олега — монарха руського — в своїх моносіях Царьгород добувало. Вони-то за Володимира Святого — монарха руського — в Грецію, Македонію, Іллірію наїзжали. Іх-то предки за Володимира хрещення прийняли, віру християнську від церкви Константинопольської взявши, і у вірі тій по сьогоднішній день родяться, хрестяться і умирають» — так характеризувало козаччину українську в р. 1621 у своїм меморіалі до уряду Речі Посполитої духовенство православне. Характеризувало, розуміється, на підставі власної козацької традиції, на підставі власного про себе думання козацького. І хоч може ця традиція дещо натягнута й у подробицях не зовсім вірна, але не те в данім разі важно. Важно те, що лицарська, військова, предківська, аристократична традиція в західноєвропейському того слова розумінні лягла в основу понять і правних норм, духу й соціального укладу цілого Війська Запорозького. І ця незрозуміла для приривичаеного до «табели о рангах» московського дворянства станова, класова традиція як джерело самоповаги і патріотизму ще колотиме його очі навіть тоді, коли вона у помосковлених нащадків Війська Запорозького вже у великій мірі забулась і вивітрилась. Ще по скасуванні лівобічного гетьманства призначений правити «Малороссиєю» Румянцев нарікає на «малороссийских дворян», що вони «при всіх науках і в чужих сторонах обраченіях зістались козаками й заховали любов до своєї власної нації і солодкої отчини, як вони її називають», і що «ця невелика купка людей інакше не відзивається, як тільки, що то вони найперші на цілім світі і що нема від них нікого дужчого, нікого хоробрішого, нікого розумнішого і що... все, що у них, то найкраще».

Власне, за часів і за панування гетьмана Богдана Хмельницького лицарський, аристократичний характер Війська Запорозького дістав змогу вповні розвинути і зміцнитись. Вростаючи в землю, обіймаючи її в своє приватне володіння, козацтво знаходить оправдання для того факту, власне, в своїй лицарській, військовій традиції, в своїх «кривавих заслугах», які воно для оборони й захисту своєї землі і своєї віри, нації з діда-прадіда поклало. Боротьба «за Вітчизну, за віру стародавню православну» — це традиційний обов'язок Війська Запорозького, який воно безупинно і свідомо, не по чийому-небудь наказу, а на підставі морального лицарського імперативу виконувало. «Вільності, добра і привілеї», од великих князів руських і королів польських надані, — це його кривава заслуга, це його кров'ю оплачене право, яким воно ніколи й нікому поступитись не хоче, якого забезпечення домагається воно так рішуче, так безкомпромісово в новій Переяславській умові.

З хвилиною заволодіння землею по лицарському праву меча («нехай вічна буде слава, же през шаблю маєм права») процес європеїзації козаччини був завершений. До цього, крім поданих вище причин, мусив довести стародавній «дух» Війська Запорозького, його найбільш інтимна, найбільш глибоко в серцях козацьких захована культура, що весь час під впливом західним, європейським формувалась. Вона прийшла на Запоріжжя зразу ж із першими козакующими україн-

ськими князями і сміливими пограничними старостами, як славний «Байда» — князь Дмитро Вишневецький, як князі Богдан, Михайло й Кирик Ружинські, як Остап Дашкович, Предислав Лянцкоронський і т. д., і т. д.; напливала вона весь час туди з такими блукаючими європейськими лицарями, як Самійло Зборовський; ширилась на Запоріжжю такими представниками духовного, культурного світу, як вихований у Падуанському університеті князь Іезекііль Булига-Курцевич — архімандрит запорозького монастиря в самому серці козаччини в Трахтемирові, як київський римо-католицький єпископ і основатель Фастова Йосиф Верещинський — великий патріот козацької України, приятель козаків і товариш їхніх походів на татар, що весь час про заснування на Запоріжжю лицарського ордену, на взірць ордену Мальтійського, мріяв і цю свою ідею словом і друком на Україні ширив. Вростала вона глибоко у весь устрій козацький при довгих рядах шляхетських, козакуючих гетьманів, як Чорнинський, Чановицький, Косинський, Лобода, Самійло Кішка, Шаула, Кремпський, Підвисоцький, Микошинський, Байбуза, Нечковський, Конашевич-Сагайдачний, Олефір Голуб, Пирський, Сулима, Кулага-Петражицький і інші, що всі зросли і виховались у поняттях шляхетських — поняттях, що під впливом західноєвропейським формувались. Приходила вона, ця лицарська західноєвропейська культура безпосередньо з Західної Європи з австрійськими, шведськими, папськими й іншими посольствами, що Війську Запорозькому привозили хоругви й клейноди — братерські дари лицарства європейського для лицарства українського, ставлячи його тим самим в один рівень із собою, прилучаючи до великого братства оборонців честі лицарської, віри християнської й цивілізації західноєвропейської. І, врешті, заносили її на Україну різні Боплани й Маріони, будівничі українських твердинь і учителі військової техніки, німецькі та інші чужоземні військові загони на польській кордонній службі, що разом із тою технікою військовою і зовнішніми ознаками західноєвропейської військової (дрібненький приклад: тодішній запорозький військовий музичний інструмент — шоломийка — запозичена із Заходу французька дудка: *chalmereau*) прищеплювали дух тієї військової, оце «європейское чувство военной чести», до якого, по словах Милукова, ніколи не вдалося приучити східного, московсько дворянства.

І не зовсім помиляються наші історики московфільської школи, нарікаючи, «що старшина козацька нічим від шляхти польської не різнилась». Якщо мати на увазі отой лицарський західноєвропейський дух, оту станову «військову лицарську честь», то не тільки старшина, але й останній козак Війська Запорозького був абсолютно рівним не тільки шляхті польській, а й усьому західноєвропейському лицарству. «Хоч ми і не всі шляхта, але — з діда-прадіда воєнні — себе за рівних лицарству і в. м. панам вважаємо», — так висловився сам гетьман Богдан Хмельницький в листі, яким він в кінці 1648 р. каштеляна ельбінзького, німця Вейера покинути службу в Польщі і перейти на службу козацьку намовляв.

І коли пізніше, по смерті Хмельницького, нобілітовані в Варшаві козаки, виходячи по нобілітації* із сейму, кпили собі, питаючи, чи тепер од тієї нобілітації «їх тіні не стали часом довші», то це не була ще смердяковщина і «наплювательство», а гордість козацького лицарства, яке себе шляхетству рівним почувало і яке нобілітації польській собі легковажило. Це ще була ота незрозуміла для бояр московських «гонорність», яка посла гетьмана Хмельницького в Москві Силуяна Мужилівського примушувала завзято протестувати проти замало почесного, на його думку, прийому і яка знайшла собі вираз в оцих його, сказаних здивованим боярам словах: «ми не низького стану

* Надання дворянського титулу.

люди: Ляхи тільки нами, запорозькими козаками, славу собі добували». Це ще була та традиція лицарська, яка перших «холопів царських» і прислужників Москви вроді Івана Брюховецького як «чоловічка нікчемного і непородного козака» характеризувала, що в словах козацьких «мені дворянства не треба, я по давньому козак»—Україну від перших деструктивних впливів московських боронила. І доки живий був серед синів козацьких отой західноєвропейський аристократичний лицарський дух, доти «охота до урядів, а особливо до жалування» не могла між ними «перемогти цих поглядів старих часів», які тому, власне, Катерина II наказала винищити та іскоринити так, «щоб на віки ім'я гетьманів счезло», щоб зникло «развратное мнѣніе малороссіянь, по коєму постановляють себя народомъ отъ великороссійскаго совсѣмь отличнымъ»...

Хоча й лицарство козацьке по характеру своєму нічим від шляхти польської не різнилося, бо й одні й другі на одних і тих самих західноєвропейських взірцях виховались, проте гетьман Хмельницький і «ноги шляхетської» не бажає в козацькій Україні мати. Крім тих, що «захочуть з нами хліб їсти і Війську Запорозькому послухними бути», він усю решту «за Віслу» вигнати наміряється і навіть там їм розправою погрожує, як тільки вони знов стануть «брикати». Оцим обмеженням аристократичної політичної анархії і шляхетської самоволі верховною «владою самодержавною» — обмеженням, що було провідною ідеєю гетьмана Богдана та його козацьких і шляхетських найближчих помічників — різнилось радикально лицарство українське від такого ж лицарства польського. З цього боку Україна наша за часів великого гетьмана випередила була значно свою сусідку Польщу. Тим вона через відсталу Річ Посполиту шляхетську простягнула руку Західній Європі, де так само «розбрикане» лицарство феодальне починає абсолютистичній владі королівській коритися. Під сильною рукою гетьмана Богдана вільнолюбне українське козацтво круто звертає з дороги «вільної елекції», «золотої свободи» і «рівності шляхетської», по якій його польські сусіди в провалля анархії й руїни державної котяться.

Але гетьманське гасло «самодержавства» на цьому нашому небезпечному пограниччю між Сходом і Заходом — це ж гасло Москви, це пряма дорога до повної залежності від «самодержавного, восточного, православного царя». І гетьман це розуміє дуже добре. Тому він сам, Гетьман Війська Запорозького, хоче таким самодержцем стати; тому він так запопадливо благословення й миропомазання патріаршого запобігає; тому він титулу князівського для себе в Білорусі шукає; тому він сина в нануючій молдавській роді оженив, а бажаючи видати дочку заміж за небожа московської цариці, він із родом царським поріднитись і зрівнятись хоче; тому, врешті, він дідичну владу гетьманську встановлює, причім присягати московському цареві він синові-наслідникові забороняє, одночасно всіма силами благословенства патріарха московського для нього домагаючись...

І самодержавство гетьманське — це не самодержавство царське. І знов між цими одними й тими самими зверхніми формами лежить безодня глибокої різниці їх змісту: непримирима протилежність Сходу й Заходу, така сама, яка була між дворянством російським і козацтвом українським. Бо хоч гетьман і каже: «Ви, що тепер шляхтою називаєтесь, будете боярами», але не московських бояр він із лицарства українського поробити береться, бо така переміна була б навіть і йому не під силу.

Дворянство, на якому спирається самодержавство московського царя, позбавлене поняття власної лицарської, аристократичної, класової й земельної традиції, не думає й не може забезпечити свої права перед владою церською, бо воно ж появилось тільки завдяки цареві, залежить цілковито від царя і на поверхні царської країни тільки

владою того царя держиться. Лицарство козацьке, на якому спирається самодержавство українського гетьмана, не з його влади, а зі своїх власних «заслуг кривавих» виросло; не з гетьманської ласки, а власною шаблею воно права до своєї власної землі здобуло. Під впливом страшної зовнішньої небезпеки, що грозить йому з боку Речі Посполитої, і не менш страшної внутрішньої небезпеки, що грозить йому з боку власної анархічної «черні», українське лицарство прийняло обмеження своїх «прав і вільностей» і хоч із опозицією і з жертвами (напр., казнь за непослух гетьманові в 1652 р. шляхтича Адама Хмелецького — полковника паволоцького — і козаків Матвія Гладкого — полковника миргородського, Лук'яна Мозирі — полковника Білоцерківського і т. д.) передало верховну владу в руки Великого, Ясновельможного гетьмана. Але поробити з того лицарства «персонни», яких одиноким титулом до самопошани був би «характеръ канцелярії совѣтника», перетворити свідоме своїх прав горде лицарство козацьке на подобу рабського й безправного, од царського «жалування» залежного московського дворянства — такий переворот українському гетьманові не міг би удатись. І, власне, в цьому європейському сполученню абсолютизму верховної влади з традиційним лицарським аристократизмом і самоповагою правлячої земельної державної верстви, на які та верховна влада спиралася, лежали завдатки нашої великої будучини, коли б діло Богданове було вдержалось і окріпло.

Вже він сам — хоч правив Україною «єдиновладно», хоч був самодержавцем у повнім значінню того слова, хоч авторитет влади спочивав виключно в його руках — скликає, як ми бачили вище, в важних випадках козацькі сейми в Чигирині; забезпечує він, як побачимо далі, українським станам їх суди і самоуправи на місцях. І в цих сеймах, де бере участь і козацтво, і духовенство, і шляхта, і міщанство, в цих зачатках дорадчої репрезентації українських станів і в становій місцевій самоуправі спочивав зародок такого самого конституційно-монархічного ладу, який дав державну міць Англії, Франції і Німеччині і який був би дав таку міць державну й Україні, тим більше, що сусіди наші — занадто вільна республіканська Польща і невільницька самодержавна Москва — були тоді не в силі такого ладу у себе сотворити...

До цих основних різниць між характером російського дворянства, українського козацтва і польської шляхти треба додати ще й ті глибокі різниці, що були між Сходом і Заходом у відношенню людей вільних до людей невільних, людей, що користуються повною горожанських прав даної держави і людей з обмеженими правами.

В Московщині в принципі всі піддані царські супроти особи царя рівні і взаємовідносини їхні регулюються царськими наказами. Дворянин має право до кріпаків постільки, поскільки воно йому дається царем, але раз він його від царя одержав, то розпоряджається він своїми кріпаками, як йому забagnetься, по тому самому принципу, по якому цар розпоряджається ним. Селянство не прив'язане до землі, бо земля вся царська, а до осіб, і єдиним порядунком являється для нього втеча до іншого дворянина, право переходу, яке в Московщині існує, хоч, зрештою, тоді вже обмежується. На Заході селянство прив'язане до землі, а позаяк земля належить там не до голови держави, а до лицарства, то й селянство від того лицарства залежить, і його становище міняється відповідно до того, як лицарство свої обов'язки супроти держави, супроти землі й супроти прив'язаних до неї своїх підданих розуміє. Це становище краще в країнах західних, де влада лицарська королівською владою обмежена, де абсолютизм зрівняє всі стани супроти особи монарха і де традиційна взаємна пошана і впливаючи з неї певна звичаєва конституційність у відношеннях монарха до лицарства родить таку ж традиційну взаємну пошану і таку ж кон-

ституційність у відношеннях лицарства до селянства. Гірше воно значно в таких аристократичних республіках, як Польща, де лицарство править державою необмежено і де повна його самоволя у відношенню до позбавленого реальної сили монарха йде в парі з такою же самоволею у відношенню до позбавленого всяких прав селянства. Оця то «магнатсько-шляхетська свобода» й підняла була проти Польщі всю «чернь» українську. Вона стала причиною, що ця «чернь», «свободу панську» ненавидячи, до самодержавія царського хилилася, воліючи однаковий для всіх закон рабів, чим те повне беззаконня, яке польські шляхетсько-селянські відносини характеризувало.

І коли до всього вищесказаного ще наш український Січовий Низ з його психологією вільних нехліборобів-степовиків додамо, і коли згадаємо, яку колотнечу він своєю боротьбою з цивілізацією плуга, веденою під гаслами «оборони черні», в життя України вносив, то навіть із цього короткого нариса зможемо скласти уяву про той страшний вузол соціальних, економічних, культурних, цивілізаційних і політичних супротивностей, що мав перед собою на Україні творець козацької Української держави. Від часів занепаду нашої Київської княжої могутньої Русі тільки один Богдан Хмельницький зумів цей гордіїв вузол розрубати. Тільки він один і єдиний по сьогоднішній день зумів у часи свого панування ті смертельні протиріччя між Сходом і Заходом на Україні побороти і зумів обернути на будову Української держави ті небезпечні центробіжні сили, що потім за його невдалий наслідників, знов внутрішнього українського регулятора позбавлені, між собою стерлися, пожарищем великим спалахнули, Україну Війська Запорозького в часах Руїни спалили і попіл її по вітру на Схід і Захід розвіяли...

Шановні друзі!

На Україні за ініціативою наукових та педагогічних кіл створено Фонд «Наукова зміна» — громадську організацію, основним завданням якої є виявлення та підтримка здібних дітей та студентської молоді з метою підготовки їх до наступної творчої наукової діяльності.

Фонд оголошує про своє народження і запрошує до своїх лав всі наукові колективи, які думають про своє майбутнє, всіх заінтересованих в тому, щоб не пересихала ріка нового знання.

На етапі свого становлення Фонд потребує матеріальної та фінансової допомоги і тому звертається до наукових і педагогічних колективів, нових організаційних структур виробничого, комерційного і банківського спрямування за підтримкою у цьому благодійному починанні.

Гроші, внесені у Фонд «Наукова зміна», будуть вкладені в талант дітей та молоді України, в формування науково-технічної еліти України. Всі, хто виявить бажання співпрацювати з Фондом, можуть обумовити цілі і навіть конкретні проекти, на які мусять піти надіслані кошти.

Благодійні внески від підприємств всіх форм власності, організацій та приватних осіб приймаються на розрахунковий рахунок № 1609975 в Ленінському відділенні Промбудбанку м. Києва (МФО 322227).

Ваші пропозиції стосовно взаємовигідного співробітництва просимо надсилати за адресою: 252601, Київ 30, вул. Володимирська, 54, тел. 221 67 12, 224 88 82.

Рада Фонду «Наукова зміна»